

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10155434>

Філюк С. М.

*кандидат географічних наук, доцент,
завідувач кафедри туризмознавства і краєзнавства,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
<https://orcid.org/0000-0001-9714-7102>*

Зарічняк А. П.

*викладач кафедри туризмознавства і краєзнавства,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
<https://orcid.org/0000-0001-7191-6583>*

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ НА ТЛІ ЗАГРОЗИ COVID-19

JEL Classification: L83

SECTION “ECONOMIC”: Економіка

Анотація. У статті на основі системного підходу обґрунтовано доцільність підвищення пріоритету заходів, пов'язаних з відновленням туристично-рекреаційного потенціалу України на тлі загрози Covid-19. Розкрито економічну роль та соціальне значення туристично-рекреаційного потенціалу України. Аргументовано важливість туристично-рекреаційної галузі для України та окремих регіонів. Описано теоретичну модель розвитку туристично-рекреаційного потенціалу на мікрорівні і обґрунтовано неможливість його ефективного і безпечного функціонування без участі суб'єктів мезо- і макрорівня. На тлі загрози Covid-19 продемонстровано важливість вдосконалення урядової політики щодо розвитку туристично-рекреаційного потенціалу, яка має враховувати його значення для економічної системи, що зазнає обмежень медико-соціального характеру. Сформовано рекомендації щодо розробки політики відновлення туристично-рекреаційного потенціалу в умовах посилення загроз медико-соціального характеру.

Ключові слова: туристично-рекреаційний потенціал, пандемія, відновлення, системний підхід.

Annotation. Currently, the issue of restoring the safety of tourism and recreation potential in light of the coronavirus threat still remains understudied, and the traditional teaching about the role of tourism and recreation potential in the state's economy and social development needs to be developed, taking into account new circumstances.

In this study, we aimed to substantiate the key areas of improvement of economic policy regarding the restoration of tourism and recreation potential in light of the threats of the coronavirus pandemic. The methodological basis of the study is a systematic approach with an emphasis on economic ideas about the nature and role of tourism and recreation potential for social relations and the well-being of the state and citizens.

The article reveals the economic role and social significance of the tourism and recreation potential of Ukraine. The importance of the tourism and recreation industry for Ukraine and certain regions are argued. The theoretical model of the development of tourism

and recreation potential at the micro level is described, and the impossibility of its effective and safe functioning without the participation of meso- and macro-level subjects is substantiated. Against the background of the threat of Covid-19, the importance of improving the government's policy on the development of tourism and recreation potential, which should take into account its importance for the economic system subject to medical and social restrictions nature, has been demonstrated. Recommendations on developing a policy for restoring the tourist and recreational potential in the conditions of increasing threats of medical and social nature have been formed.

In this study, we sought to demonstrate that, although under normal market conditions with minimal state supervision over compliance with the rules of competition and nature use, the tourist and recreational potential can grow and be effectively used by the efforts of independent entrepreneurs, with the strengthening of threats, in particular, of a medico-social nature, such capacity decreases.

The main idea of future changes, the expediency of which follows from the outlined theoretical principles of restoring the tourist and recreational potential of Ukraine in light of the threat of Covid-19, is to increase the priority of this area in the state reconstruction policy. The change of priorities should be justified on the basis of the statement about the important economic and social role of tourism and recreation potential, which is not limited to the spheres of entertainment and recreation and the creation of additional income for enterprises working in this field.

Keywords: tourism and recreation potential, pandemic, recovery, systemic approach.

Вступ

Розвиток туристично-рекреаційного потенціалу є пріоритетним завданням урядів, котрі дбають про сталий розвиток своїх країн, реалізацію стратегії декарбонізації і прискореного переходу до постіндустріального суспільства, забезпечення безпеки і росту людського капіталу. Окремі країни світу демонструють чіткий намір відійти від усталених моделей експлуатації природних ресурсів, досягнувши значної частки туристично-рекреаційного комплексу у формуванні ВВП.

Україна має значні можливості для успішного та ефективного розвитку туристично-рекреаційного потенціалу. Протягом останніх років, що передували пандемії на локальному, регіональному і державному рівнях були задіяні програми стимулювання туризму, ефективного і раціонального використання туристично-рекреаційного потенціалу. Разом з тим, сучасна пандемія перешкодила реалізації амбітних програм розвитку туризму, сформованих у результаті поступового відновлення галузі після шоку 2013-2014 рр., спричиненого російською окупацією Криму і початком гібридної війни на Сході України. На нинішній час питання відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу у світлі коронавірусної загрози усе ще залишається малодослідженим, а традиційне вчення щодо ролі туристично-рекреаційного потенціалу у економіці держави і соціальному розвитку потребує розвитку з урахуванням нових обставин.

Дослідженням проблем туристично-рекреаційної сфери у світлі пандемії присвятили свої праці Бігус М., Біла С., Величко В., Гальків Л., Грибова Д., Добушовський П., Жигало І., Збарський В., Климська В., Кулиняк І., Шпак Л., Шуплат О., Ярмола К. та ін. Разом з тим, обмежено дослідженим залишається питання удосконалення економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України на тлі глобальних медико-соціальних загроз.

У цьому дослідженні ми маємо на меті обґрунтувати ключові напрямки вдосконалення економічної політики щодо відновлення туристично-рекреаційного потенціалу у світлі загроз пандемії коронавірусу. Методологічною базою дослідження виступає системний підхід з акцентом на економічні уявлення про природу і роль туристично-рекреаційного потенціалу для суспільних відносин і добробуту держави та громадян.

Результати

Протягом усієї історії ринкових реформ і розвитку ринкової економіки незалежної України спостерігалось суттєве недооцінювання туристично-рекреаційного потенціалу держави. Той потенціал, що дістався у спадок від почилиого СРСР не міг бути у повній мірі реалізований в нових ринкових умовах, адже базувався на ідеях адміністративно-командного управління і мав своїм завданням головним чином забезпечення туристичних та рекреаційних потреб; питання окупності залишалось другорядним. Спадкові хвороби туристично-рекреаційної галузі досить чітко проявились з розгортанням кризових процесів, зумовлених поширенням світової пандемії коронавірусу. Сучасний стан і загрози розвитку туристично-рекреаційного потенціалу не знаходять достатньо активного опору з боку уряду, що пов'язано з одного боку з пріоритетом заходів медико-соціального характеру для недопущення поширення пандемії, а з іншого – з недооцінкою системного ефекту загроз туристично-рекреаційному потенціалу.

Традиційно в українській економічній науці важливість туристично-рекреаційної галузі для України пояснюється суголосно з міжнародними науковими тенденціями у цій сфері. По-перше, у зв'язку з наявністю туристично-рекреаційних ресурсів, географічним розташуванням, розвиненою культурою і терпимістю туристично-рекреаційна галузь України визнається пріоритетним об'єктом та актором фінансово-економічного і суспільно-політичного розвитку держави, зміцнення статусу на міжнародній арені, поширення української культури і цінностей, що є важливою запорукою європейської інтеграції нашої держави [1, С. 75]. По-друге, у суто утилітарному вимірі, розвинений внутрішній та в'їзний туризм сприяє зростанню інвестиційної та підприємницької активності, розширенню міжнародного співробітництва [2]. По-третє, реалізація туристично-рекреаційного потенціалу сприяє створенню нових додаткових робочих місць, підвищенню рівня якості життя населення, розвитку інфраструктури сервісу та гостинності, дбайливому природокористуванню [3].

Поглиблення теоретичних засад розвитку туристично-рекреаційного потенціалу на сучасному етапі як ніколи вимагає системності. У першу чергу це стосується пошуку оптимального балансу економічної та соціальної ролі туристично-рекреаційного комплексу.

Як слушно зауважує С. Біла, туризм як соціально-економічне явище справляє суттєвий вплив не лише на регіон, у якому розвивається, а й на матеріальну та духовну сфери діяльності людини та суспільства. Як економічне явище туризм пов'язаний з підприємницькою діяльністю, виробництвом та наданням послуг, а як соціальне – невіддільний від попиту на туристично-рекреаційні послуги та їх споживання, нерозривно пов'язаний з потребами людей, їх стилем життя і відпочинком, доходами, культурними особливостями [4].

Традиційно туристично-рекреаційний потенціал є об'єктом політики економічного розвитку на регіональному рівні. Це пов'язано у першу чергу з географічним фактором, а відтак – економічним та історико-культурним. Поряд з цим, з точки зору системного підходу можливо виділити декілька напрямків, за якими спостерігаються взаємовпливи туристично-рекреаційного потенціалу інших економічних феноменів, що проявляються у різних сферах суспільних відносин.

У економічному вимірі туристично-рекреаційний потенціал здебільшого визначає наявні та можливі способи вирішення конкретних економічних завдань розвитку регіону. Наявність у регіоні розвиненої інфраструктури, високий рівень туристичної привабливості з огляду на культурно-історичну спадщину, наявність природних, лікувальних ресурсів, доступну цінову політику за звичайних умов сприятиме зростанню туристичних потоків і, відповідно, зростанню добробуту регіону. У окремих випадках економіка регіону безпосередньо залежить від прибутковості туризму, що визначається ефективним використанням і розвитком туристично-рекреаційного потенціалу [5, с. 7-12].

З точки зору системного підходу варто відзначити, що економічний вплив туристично-рекреаційного потенціалу не обмежується прямим впливом, що може бути виміряний у доходах суб'єктів туристичної діяльності і місцевих бюджетів. Туристично-рекреаційна індустрія впливає

стан навколишнього середовища, інфраструктури і значну кількість сфер підприємницької діяльності.

Звичайно, найбільш чітко синергійний вплив туристично-рекреаційного потенціалу простежується на прикладі взаємодії підприємств, що діють у сфері організації та надання туристично-рекреаційних послуг і місцевих бюджетів. Розвиток туристично-рекреаційного потенціалу в умовах ринкової економіки ґрунтується на взаємодії значної кількості підприємств туристичної індустрії, які забезпечують трансфер, прийом, розміщення, харчування; активну, дозвільну, культурно-просвітницьку та інші види діяльності туристів. Розвиток туристичної галузі, що є однією з найбільш трудомістких, забезпечує не тільки організацію та проведення відпочинку для населення, а й додаткові робочі місця для мешканців цього регіону, що дозволяє вирішити проблему зайнятості населення та знизити показники безробіття регіону. Туристична сфера забезпечує велику кількість робочих місць, сприяє розвитку і залученню трудових ресурсів. За рахунок надання туристично-рекреаційних послуг формуються доходи місцевих підприємств, які через оподаткування приносять користь регіону та місцевому населенню.

Другий рівень синергії має соціальне значення і проявляється у наступному. Розвиток туристично-рекреаційного потенціалу у регіоні інтенсифікує процеси розгортання, розширення і підвищення якості структури відпочинку, що використовується не тільки туристами, а й місцевим населенням. Особливо таке твердження справедливе у частині рекреаційного потенціалу. Додатково, зведення нових туристично-рекреаційних об'єктів та центрів веде до того, що в регіоні активно з'являються різні підприємства дозвільного характеру (сервісні, розважальні, торгові та ін.), удосконалюється дорожня та транспортна інфраструктура, що має суттєве значення для підвищення рівня життя місцевого населення [6, С. 176].

За нормальних ринкових умов центральну роль у формуванні і розвитку туристично-рекреаційної потенціалу мають відігравати підприємства приватної форми власності. Основними підприємствами у туристично-рекреаційній сфері є:

- розважальні, культурно-просвітницькі і фізкультурно-оздоровчі підприємства і заклади;
- підприємства сфери гостинності і харчування;
- санаторно-рекреаційні, лікувальні заклади і салони краси;
- торгово-комерційні і виробничі підприємства, які забезпечують обслуговування туристів;
- підприємства та організації, що надають послуги з перевезення та транспортування туристів.

Розвиток підприємництва у туристично-рекреаційній сфері за звичайних ринкових умов створює прямий вплив на туристичну привабливість регіону і зростання доходів місцевого населення та бюджетів, забезпечує регіональну концентрацію споживчого попиту, який у свою чергу сприяє залученню інвестицій та модернізації місцевих підприємств [7, с. 104].

Тим не менше, описана ринкова модель, що опирається на вільну конкуренцію і синергійний ефект підприємницької діяльності не є ідеальною у зв'язку з наявністю численних природних, інституційних, економічних та соціальних чинників.

На ефективність діяльності туристичних підприємств значною мірою впливають зовнішні чинники: політична обстановка у світі та в країні, загальний стан та розвиток економічної сфери, безпека та інформаційне забезпечення споживачів. Ці і інші фактори можуть справляти прямий вплив на фінансову стійкість окремих підприємств або опосередкований вплив на підприємства через зміну динаміки туристичних потоків. Саме тому туристично-рекреаційний потенціал розвивається на трьох рівнях – мікрорівні, де відбувається забезпечення туристично-рекреаційних потреб; мезорівні, де утворюються передумови раціонального і безпечного використання туристично-рекреаційних ресурсів і вирішуються інфраструктурні проблеми; макрорівні, на якому

вирішуються загальні проблеми конкуренції, оподаткування, безпеки і міжнародного іміджу держави.

Розвиток туристично-рекреаційного потенціалу супроводжується численними загрозами, для попередження яких має діяти ефективна система інституційних і фінансових гарантій для забезпечення стійкості галузі у період кризи. До таких гарантій відносяться, зокрема, різні види регіональної і державної підтримки у вигляді антимонопольного і екологічного нагляду, страхування, субсидії, зниження податкової ставки, пільгове кредитування та ін. [8, с. 45].

Відсутність системного підходу до забезпечення безпеки туристично-рекреаційного підходу уможливорює ефективне і швидке його відновлення у кризовий та посткризовий період.

З кінця 2019 року до початку 2020 року глобальні та національні соціально-економічні системи зазнали впливу пандемії COVID-19, що змусило політичні та наукові спільноти говорити про життя в «новій реальності». Так звана «нова реальність» полягала у тому, що в умовах карантинних обмежень змінився порядок функціонування практично усіх галузей економіки та, загалом, функціонування країни. Особливо негативно на розвиток туризму в Україні і світі вплинули карантинні обмеження та вимоги щодо тестування та вакцинації населення. Туристичні потоки суттєво зменшилися через закриття кордонів та обмеження доступу до туристично-рекреаційних ресурсів. Криза стала важким випробуванням для української туристичної галузі, яка відчувала піднесення після відкриття безвізового режиму з ЄС.

Різке обмеження транскордонних та міжрегіональних пасажирських перевезень під час пандемії COVID-19, карантинні обмеження і заходи індивідуальної безпеки створили суттєву загрозу фінансовому стану і, зрештою, існуванню багатьох підприємств туристично-рекреаційного комплексу. Закономірно, що в час, коли загрози медико-соціального характеру виходять на перший план уряду бракує можливостей та ресурсів підтримувати певну конкретну галузь. Таким чином, у переліку пріоритетів туристично-рекреаційна сфера була відсунута на дальні позиції.

Як ми попередньо довели, у ідеальних умовах розвиток туристично-рекреаційного потенціалу не вимагає надмірного втручання держави. Тим не менше, у часі кризи не лише функціонування, але і виживання недержавних підприємств туристично-рекреаційного комплексу ставиться під питання у зв'язку з відсутністю комплексної урядової політики за цим напрямком.

Фактично, єдиним напрямком підтримки туристичного бізнесу за час пандемії стала виплата матеріальної допомоги підприємцям, котрі змушені були припинити діяльність на час локдауну [9]. Тим не менше, на 2021 р. у бюджеті було закладено рекордну за останні роки суму на підтримку туристично-рекреаційної сфери – понад 109 млн. грн. [10].

Обмеження, скеровані на зниження темпів розповсюдження коронавірусної інфекції продемонстрували важливість диверсифікації діяльності підприємств туристично-рекреаційної сфери. Головним викликом стало суттєве скорочення іноземних туристів, що стало відчутним ударом для підприємств Західного регіону, орієнтованих на європейських туристів. Разом з тим, виїзди туристи залишились в Україні, що створило можливості для розвитку внутрішнього туризму. Однак, навіть за наявності попиту, обмеження медико-соціального характеру не давали змоги підприємствам туристично-рекреаційної сфери повноцінно функціонувати.

Опираючись на задекларований системний підхід і запропоновану трикомпонентну модель розвитку туристично-рекреаційного потенціалу, вважаємо за доцільне рекомендувати уряду при розробці політики відновлення туристично-рекреаційного потенціалу в умовах посилення загроз медико-соціального характеру:

1. Посилити діяльність щодо ідентифікації елементів системи туристично-рекреаційного потенціалу і зв'язків між ними, що дозволить сформувати емпіричну базу для подальшого удосконалення політики відновлення і розвитку туристично-рекреаційного потенціалу на державному і регіональному рівнях.

2. Удосконалити методику та забезпечити прозорість взаємодії туристичних кластерів і органів місцевого самоврядування, підтримувати таку взаємодію на основі держбюджетного

фінансування у вигляді реалізації окремих проектів з розвитку туристично-рекреаційного потенціалу.

3. Створити передумови для інтенсифікації запровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що можуть створити паралельну комунікаційну систему у випадку настання загроз, які унеможливають безпосереднє надання туристично-рекреаційних послуг.

4. Докласти зусиль для інформування міжнародного співтовариства щодо заходів, які ужито з метою забезпечення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу.

5. Сприяти залученню іноземних інвестицій і створювати сприятливий інвестиційний клімат у регіонах, що найбільше постраждали від скорочення туристичних потоків.

Висновки

У цьому дослідженні ми прагнули продемонструвати, що, хоча за звичайних ринкових умов з мінімальним наглядом держави над дотриманням правил конкуренції і природокористування, туристично-рекреаційний потенціал може зростати і ефективно використовуватись зусиллями незалежних підприємств, з посиленням загроз, зокрема, медико-соціального характеру, така спроможність знижується.

Головна ідея майбутніх змін, доцільність яких випливає з окреслених теоретичних засад відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у світлі загрози Covid-19 полягає у підвищенні пріоритету цієї сфери у державній політиці відбудови. Зміну пріоритетів слід обґрунтовувати на основі твердження про важливу економічну і соціальну роль туристично-рекреаційного потенціалу, що не обмежується сферами розваг та відпочинку, але виступає, перш за все, ініціатором синергійного ефекту економічної діяльності залучених суб'єктів.

Список використаних джерел

1. Європейський проект та Україна: монографія. К. : НІСД, 2012. 192 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/evrop-ea0b8.pdf>
2. Шуплат О. М. Формування поняття «туризм» у сучасній економічній науці. *Ефективна економіка*, 2015. №12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4659>
3. Шпак Л. О. Економічні передумови державного регулювання розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу. *Ефективна економіка*, 2011. №9. URL:
4. Біла С. О. Стратегічні пріоритети розвитку туристичних послуг в Україні та перспективи підвищення їх конкурентоспроможності на світовому ринку. *Стратегія розвитку України*. 2016. № 1. С. 17-23.
5. Бігус М. М., Гальків Л. І., Добушовський П. А. Туристичний бізнес під впливом сучасних змін, зумовлених світовими викликами. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. №3. С. 7–12.
6. Кулиняк І.Я., Жигало І.І., Ярмола К.М. Туристична галузь в умовах пандемії COVID-19: тенденції та заходи підтримання. *Бізнес Інформ*. 2021, №1, 177-184с.
7. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг. Х.: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
8. Збарський В. К., Грибова Д. В. Моделювання форм розвитку зеленого туризму в Україні. *Економічний простір*. 2020. № 159. С. 44-48.
9. Климська В. Як власникам турбізнесу-ФОПам отримати 8 тисяч від держави. URL: <https://omore.city/articles/117397/fop-8-tisyach-vid-derzhavi-yak-otrimati-instrukciya-video>
10. Скільки виділять на туризм у 2021 році. URL: <https://omore.city/articles/117515/byudzhhet-2021-skilki-vidilyat-na-turizm-znachno-menshe-nizh-minulogo-roku>